

УДК 37.011.3-051:159.923.2-028.46

МИРОШНИК Олена Георгіївна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ ПРОЦЕСІВ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ «ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ»: ДОСВІД ПНПУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

У статті надано аналіз психологічної природи професійної рефлексії вчителя та інструментів її розвитку в системі професійної підготовки. Розглянуто можливості курсу «Основи педагогічної майстерності» в розвитку рефлексивних процесів, що забезпечують суб'єктну спрямованість професіоналізації майбутнього вчителя, проаналізовано досвід його організації у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

***Ключові слова:** рефлексивні процеси, професійна рефлексія вчителя, педагогічна майстерність, засоби розвитку професійної рефлексії вчителя.*

Постановка проблеми. Розробка концепту педагогічна майстерність, починаючи з 70–80-х років ХХ сторіччя, відбувалася в умовах гострої наукової полеміки, пов'язаної з усвідомленням шляхів і засобів перебудови педагогічної освіти як такої. На зміну знаннєвої парадигми професійної-педагогічної підготовки майбутнього вчителя приходить гуманістична. Науковці та практики вищої школи починають створення моделі професійної підготовки, що забезпечує творчий розвиток особистості, зміцнює саморегуляційні механізми професійної поведінки, оптимізує процес набуття професійно-значущих властивостей студентами педагогічного вишу.

Вагомий внесок в упорядкування концептуального поля педагогічної майстерності належав інституціям вищої освіти, з-поміж яких вирізняється досвід Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (ПНПУ), очолюваний на той час І. А. Зязюном.

Група викладачів кафедри педагогічної майстерності (Н. М. Тарасевич, Л. В. Крамущенко, Л. О. Савенкова, В. А. Семиченко, О. Г. Мирошник, Н. М. Пивовар, А. В. Ткаченко, Г. В. Брагіна, О. Г. Штепа, Т. Г. Дмитренко), зосередила зусилля на побудові теоретичних засад для розроблення спецкурсу «Основи педагогічної майстерності», який у майбутньому увиразнив дослідницьку позицію полтавчан щодо концептуальної сутності педагогічної майстерності і шляхів її формування. Означена позиція знайшла своє втілення в усіх програмах і підручниках з педагогічної майстерності, що вийшли друком останніми роками (2005, 2008, 2009), й оприлюднила своє визначення: «Педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, які забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» (Зязюн, 2008, с.25).

Мета статті полягає у визначенні ролі рефлексивних процесів у становленні педагогічної майстерності вчителя та аналізі методичних засобів їх розвитку при вивченні курсу «Основи педагогічної майстерності» на прикладі досвіду ПНПУ імені В. Г. Короленка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна рефлексія педагога одноставно визнається представниками психолого-педагогічної науки як процес, стан, професійно значуща властивість та акмеологічний механізм особистості вчителя. Інтегруючою різноманітних площин аналізу професійної рефлексії є ідея про те, що рефлексивні процеси є умовою переживання суб'єктності вчителя у педагогічній взаємодії. Дослідники зосереджують свою увагу на визначенні сфер професійної активності педагога, де ці переживання виявляються та аналізують ті рефлексивні процеси, що їх забезпечують. С. В. Кондратьєва (1990), А. О. Реан (1994), А. К. Маркова (1996), О. Н. Ткач (2000) наголошують, що педагогічна рефлексія є компонентом соціально-перцептивних здібностей вчителя, що здійснюють процес адекватного сприймання вчителем своїх учнів та через них і самого себе. О. Б. Орлов (1989) аналізує рефлексію у зв'язку з центраціями як ціннісно-смысловими утвореннями особистості вчителя, що визначають стиль педагогічної взаємодії. О. В. Піскунова (2005) досліджує роль рефлексії в функціонуванні основних

компонентів педагогічної діяльності: визначенні мети, проектуванні та конструюванні засобів педагогічної діяльності, контролі та оцінці реалізації проекту. Аналіз педагогічно рефлексії у статусі діяльності представлено в дослідженні І. А. Стеценко (2006). Значна увага приділяється розробці поняття рефлексивної компетентності вчителя та визначенні її складових (Желанова, 2015; Ермакова, 1999). Рефлексія як важливий механізм становлення творчого розвитку особистості вчителя розглядається у дослідженнях О. С. Анісімова (1994), І. М. Семенова, Г. Ф. Похмелкіної (2008). Статус рефлексії як дослідницької позиції педагога, спрямованої на вивчення власного професійного досвіду та самого себе з метою самовдосконалення, визначався в працях Ю. М. Кулюткіна, Г. С. Сухобської (1990), А. О. Бізяєвої (2004). Узагальнено роль рефлексії у становленні педагогічної майстерності вчителя зазначена у відомій формулі Г. Познера, на думку якого поєднання досвіду професіонала і його рефлексії є передумовою розвитку професійної майстерності: «досвід + рефлексія = розвиток» (Posner, 1985, с.19).

Більшість дослідників звертає увагу на необхідність розвитку рефлексивних процесів протягом професійного навчання у вищому освітньому закладі. Наукові підходи, методи та методичні прийоми щодо їхнього розвитку визначаються відповідно до концептуальних положень у розумінні природи педагогічної рефлексії. У науковій літературі активно коментується західний досвід розвитку професійної рефлексії вчителя. Зокрема такі моделі рефлексивного навчання, як «виклик – осмислення – рефлексія» (Дж. Стіл, Ч. Темпл), «взаємонавчання» (Е. Браун), «активне читання – роздуми під керівництвом викладача» (Р. Стаффер), методика «рефлексивних уроків» американського дослідника Д. Крукшенка (у апробації А. О. Бізяєвої). Достатньо поширеною є «ALACT-модель» (Ф. Кортхаген). Ф. Кортхаген (Korthagen, 1999) розглядає рефлексію як пізнавальний процес, спрямований на структурування або реструктурування досвіду, проблеми, наявних знань або уявлень особистості. Перші літери слів позначають етапи рефлексії вчителя: Action – дія; Looking back on the action – погляд назад на виконану дію; Awareness of essential actions – усвідомлення істотних аспектів; Creating of

alternative methods of action – створення альтернативних методів дії; Trial – апробація нової дії.

Удосконалення існуючих та створення авторських підходів притаманно сучасному етапу психології розвитку рефлексії. О. С. Анісімовим (1994) розроблена концепція акмеологічних основ рефлексивної самоорганізації педагога. І. М. Семеновим (2015) запропоновано поняття рефлепрактики, що характеризує сукупність методів та прийомів розвитку рефлексивних процесів у ході вирішення проблемно-конфліктних ситуацій. М. Марусинець (2013) апробовано програму рефлексивних прийомів задля формування рефлексивної позиції майбутнього вчителя на заняттях з предметів фахового циклу та педагогічної практики. В. М. Галузьяком (2013) запропоновано програму стимуляції рефлексивних процесів майбутнього вчителя з метою розвитку їх особистісної зрілості. І. А. Мушкиної (1999) обґрунтовано організаційно-педагогічні аспекти розвитку педагогічної рефлексії як основи удосконалення професійної майстерності вчителя.

Узагальнюючи теоретичні моделі, методи та прийоми розвитку рефлексії вчителя слід зазначити, що вони включають інструменти самопізнання та самозмін через самотворення. Самопізнання здійснюється за допомогою інструментів діагностики та вмінь фіксувати, накопичувати інформацію про себе (тести, самоспостереження, щоденники професійного зростання, де студенти фіксують події, що трапились під час роботи з учнями, свої переживання та поведінку з подальшим аналізом; опорні програми для самоспостереження за своїми діями тощо). До технологій, що допомагають осмислити свої професійні позиції та скорегувати їх, на разі неефективності, належать ігрові методи, що передбачають прийняття учасниками на себе ролі у змодельованих ситуаціях та наступний її аналіз учасниками гри (мікронавчання, рольові ігри); відеозапис реальної поведінки майбутнього вчителя під час його взаємодії з учнями та подальший його самоаналіз та аналіз разом із методистом; метод кейсів (метод аналізу ситуацій), що передбачає вирішення реальної проблеми учасниками групи із подальшим обговоренням їхніх спільних дій. Поширеним також є досвід проведення «рефлексивних консилиумів» – обговорення учасниками якоїсь конкретної

професійної проблеми, варіантів її вирішення та прогноз ефективності результатів; «рефлексивні дебати» ігровий прийом за методом сократівського діалогу, що стимулює професійне мислення і дії учасників групової взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення результатів наукових досліджень професійної рефлексії вчителя надав можливість розглядати її як здатність до усвідомленого самоуправління власною професійною діяльністю, що дозволяє педагогу повністю розкрити свій професійний потенціал та досягти суб'єктності як готовності до творчого вирішення професійних завдань та відповідального ставлення до наслідків власних рішень. Рефлексивність дозволяє вчителю піднятися над самим собою, звичними формами та способами поведінки, переосмислити їх, позбавитися від стереотипних непродуктивних програм, скорегувати власні дії відповідно до вимог ситуації. Водночас, результати аналізу існуючих підходів виявили ряд невирішених проблем. Так, увага дослідників прикута до окремих форм та типів рефлексивних процесів. Найпоширенішими є процеси рефлексії, що обслуговують професійну самосвідомість, професійне мислення та особливості соціального пізнання. Однак, у сучасній психології рефлексії все більшої актуальності набувають питання системного аналізу рефлексивних процесів. Зокрема, дослідження В. П. Зінченка (2008), В. О. Лефевра (2003), В. А. Карпова (2006), свідчать про те, що рефлексивні процеси обслуговують різні рівні психіки. Відповідно до ієрархічної будови рефлексивних процесів Т. М. Буякас та А. В. Міхеєв (2017) пропонують визначати рефлексивні процеси високого рівня Его-свідомості (образ себе як професіонала), субрефлексивні процеси, що відбуваються на рівні тілесної організації у фоновому (неусвідомлюваному) режимі (вони забезпечують почуття безперервної тотожності та самості людини) та рефлексивні процеси «глибинної свідомості», яким відповідає живий процес професійної діяльності. На цьому рівні «розуміння себе не є наслідком попереднього досвіду, а «кожний раз в самому же досвіді й народжується» (М. Мамардашвілі), тобто виникає усередині самої роботи на кожному її кроці» (Буякас, Міхеєв, 2017, с.111-112). Ця ідея співзвучна положенню про існування психічного стану, що отримало назву усвідомлена присутність

(mindfulness). У цьому стані людина рефлексивно аналізує те, що відбувається в ситуації тут і тепер, узгоджує свою поведінку з особистісними цінностями, потребами та інтересами. На думку дослідників, оптимальність становлення рефлексивної системи професіонала в процесі професійної підготовки потребує задіяння всіх її рівнів.

Предметом нашої уваги стали рефлексивні процеси, що забезпечують усвідомлення педагогом власної суб'єктності та суб'єктності учня в процесі самої (поточної) педагогічної дії. Теоретичні засади нашого дослідження будувалися на ідеях спів-бутевої природи педагогічної діяльності [В. І. Слободчиков (1995), А. К. Маркова (Маркова, 1996)], що онтологічно включає такі сфери психічної активності, як спілкування, самосвідомість, практико-технологічні аспекти діяльності; системної природи рефлексії [В. О. Лефевр (2003), В. П. Зінченко (2008), Т. М. Буякас (2017), Г. П. Щедровицкий (2001)], яка має різні рівні, види та форми рефлексивних процесів, виявляється у їхній синергії; регулятивної функції рефлексії [Ю. М. Кулюткін (1990), А. В. Карпов (2006), А. С. Шаров (2000)], що забезпечує цілісність власного *Я* через узгодження своєї поведінки з мотиваційно-потребовими та ціннісними складовими особистості, етичної сутності педагогічної дії (І. А. Зязюн (2008), Г. О. Балл (2015), І. Д. Бех (2011), Е. О. Помиткін (2007)), що передбачає проектування, здійснення та оцінку педагогом власних дій з позиції духовних цінностей. Свій підхід до розгляду природи педагогічної рефлексії ми назвали системно-регуляційним (Мирошник, 2018). Регуляційним, тому що від підкреслює базову функцію рефлексивних процесів – усвідомлену саморегуляцію психічної активності, що забезпечує переживання цілісності та суб'єктності вчителя у професійній діяльності. Системним – тому що ця регуляція забезпечується узгодженням роботи усіх рівнів рефлексивних процесів (від тілесної чутливості до ціннісно-сислової).

Із позиції системно-регуляційного підходу професійна рефлексія вчителя уявляє собою патерни рефлексивних процесів, що дозволяють одночасно створювати, системно інтегрувати в свідомості вчителя ментальні презентації предметної основи професійної діяльності, відображати соціально-психологічні особливості педагогічного спілкування,

виявляти складові професійної самосвідомості та професійної ідентичності особистості, здійснювати аналіз власної поведінки у вимірах моральних норм та особистісної моральності. Завдяки такій роботі рефлексивних процесів вчитель досягає реальної суб'єктності у сфері професійної діяльності, він може відкривати та створювати себе у кожній ситуації педагогічної взаємодії через розуміння суб'єктності учнів.

Рефлексія в предметно-діяльній сфері здійснює презентацію в свідомості вчителя власних когнітивних структур та когнітивних структур учня, які відносяться до предмету та методичних засобів навчально-пізнавального або виховного впливу з урахуванням професійної позиції та групових ролей усіх суб'єктів освітнього процесу. Соціально-психологічні процеси рефлексії забезпечують усвідомлення та розуміння мотивів поведінки учнів, їхніх індивідуально-психологічних особливостей, осмислення того, як учитель сприймається учнем. Рефлексія професійно-особистісної сфери забезпечує презентацію в свідомості вчителя особливостей свого професійного досвіду (наприклад, педагогічної техніки, методичних засобів, основ своєї професійної концепції), визначає наявну та актуальну зони професійного розвитку, свою професійну ідентичність як усвідомлення себе представником педагогічної професії. Рефлексивні процеси морально-етичної сфери відображають усвідомлення вчителем своєї позиції в конкретній педагогічній ситуації та оцінку своїх професійних дій у вимірах етичної системи (добра та зла). Ця складова рефлексивної системи вчителя функціонує у сфері його професійної совісті. Патерни рефлексивних процесів, з одного боку, забезпечують інтеграцію різних сфер психічного особистості вчителя, а з іншого, – виконують функцію фіксації обмежень, які враховуються вчителем при організації власної професійної діяльності.

Отже, з позиції системно-регуляційного підходу професійна рефлексія вчителя є професійною властивістю, що забезпечує функціонування регуляційних механізмів його професійної діяльності в режимі гуманістичної взаємодії із діяльністю учня та на основі усвідомлення ним меж власного *Я* та *Я* особистості учня.

Проблема розвитку професійної рефлексії майбутнього вчителя розглядається в дослідженнях багатьох авторів, які поділяють думку про те, що становлення професійної рефлексії зумовлено наявністю рефлексивного середовища, де формується майбутній фахівець. Це середовище створюється організаційними (форми навчальних занять), дидактичними (зміст та структура навчальних завдань), виховними (досвід життя в академічній групі), розвивальними (тренінги, групи особистісного росту тощо) інструментами. Недоліком існуючих програм, приклади яких зазначені вище, є їхнє недостатнє врахування онтологічних аспектів суб'єктності вчителя у сфері професійної діяльності та участі професійної рефлексії в їхньому функціонуванні. Спробою вирішення цієї проблеми з урахуванням вказаних вимог є програма курсу «Основи педагогічної майстерності», що розроблена колективом викладачів ПНПУ імені В. Г. Короленка під керівництвом академіка І. А. Зязюна.

На думку розробників, майстерність майбутнього вчителя уявляє собою систему професійно-значущих властивостей, набуття яких передбачає усвідомлення студентом основ своїх способів дії у ситуації педагогічної взаємодії, аналіз існуючих перешкод, що є похідними його професійних установок, практико-технологічних та соціально-психологічних компетентностей, розвитку особистісної моральності. Курс педагогічної майстерності спрямовано також на вдосконалення психотехнічних можливостей майбутнього вчителя, що є основою його педагогічної техніки як складової професійної майстерності. Колектив кафедри педагогічної майстерності Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка протягом тридцяти років працював над створенням навчально-методичного забезпечення нової дисципліни. Було укладено навчальну програму, підручник, словник термінології, хрестоматію, комплект тестів для визначення рівня засвоєння навчального матеріалу та діагностики особливостей розвитку професійно значущих властивостей особистості майбутнього вчителя. Своєрідність дисципліни «Основи педагогічної майстерності» полягає в особливостях організації навчальної взаємодії. Заняття проходять із використанням методу моделювання

(мікрОВикладання, рольових ігор), виконання психотехнічних вправ. Укладання навчально-методичного забезпечення для організації навчання з основ педагогічної майстерності здійснено з урахуванням основних принципів професійної підготовки у вищому навчальному закладі: гуманістичної орієнтації професійно-педагогічного навчання, що передбачено Національною Доктриною розвитку освіти в Україні, згідно з якою стверджується підготовка вчителя не як предметника, а як людини культури; діяльнісного підходу у визначенні логіки навчання та контролю професійно-педагогічної підготовки вчителя як активного творчого суб'єкта педагогічної діяльності; полідисциплінарності у виокремленні базових понять; активізації пізнавальної діяльності студентів, забезпечення їхньої суб'єктної позиції; варіативності завдань, надання можливостей їх вибору для викладача з урахуванням індивідуальних особливостей та запиту студента; створення умов для рефлексивного управління професійним розвитком майбутнього вчителя.

Програма «Основи педагогічної майстерності» розрахована на три роки навчання, її завдання включено до змісту навчальних та виробничих педагогічних практик. Викладач у роботі зі студентами використовує широкий спектр діагностичних методик на визначення особистісної та професійної компетентності, роботу зі щоденником професійного становлення. Під час практичних занять із педагогічної майстерності викладач за допомогою методу мікронавчання (мікроурок) відпрацьовує окремі моделі професійної діяльності (педагогічна розповідь, педагогічна бесіда, урок). Для студентів перших курсів – моделювання фрагменту педагогічної розповіді, других – індивідуальна бесіда, третіх – етап уроку з фаху. Таке розчленування педагогічної діяльності на ситуації педагогічної взаємодії, які входять до складу професійної діяльності, дало змогу організувати систему вправ на усвідомлення та діагностику студентами стратегії поведінки у визначеному контексті. В такий спосіб, педагогічна діагностика професійного становлення майбутнього вчителя є органічно включеною в освітній процес із урахуванням специфіки професійної діяльності, вона дозволяє надавати майбутньому вчителю педагогічну допомогу в

переживанні проблемного і негативного досвіду професійної діяльності та є засобом супроводу процесу професійного становлення майбутнього вчителя. Кожен окремий практичний етап роботи студента завершується самоаналізом та груповим аналізом результатів діяльності. В ході ведення аудиторних занять викладач забезпечує реалізацію принципів інтенсивної комунікації, постійної рефлексії в навчальній групі, створенні умов для організації ефективного зворотного зв'язку. Власні досягнення студенти підсумовують під час конкурсу педагогічної майстерності, що проводиться по завершенню кожного окремого етапу роботи.

Варіативність моделей педагогічної взаємодії, в яких перебуває студент під час мікронавчання, досвід рефлексивних інверсій із позиції вчителя та з позиції учнів, рефлексивне узагальнення в процесі групового обговорення роботи студента, рефлексивний аналіз власних здобутків та проблем, визначення зон особистісного розвитку та, головне, тривалість цих впливів у часі дозволяє сформуванню досвіду самотворення майбутнім вчителям себе як майстра педагогічної праці, розвинути систему рефлексивних процесів, що є основою його професійної рефлексії як результату їхньої синергії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Становлення педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості, що забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі потребує особливої організації професійної підготовки майбутнього вчителя, в системі якої існує можливість для розвитку базової професійної властивості – рефлексивності. З позиції системно-регуляційного підходу професійна рефлексія вчителя є професійною властивістю, що забезпечує функціонування регуляційних механізмів його професійної діяльності в режимі гуманістичної взаємодії з навчальною діяльністю учня та на основі усвідомлення ним меж власного *Я* та *Я* особистості учня. Ця властивість складається з патернів рефлексивних процесів, які, з одного боку забезпечує інтеграцію різних сфер психічного особистості вчителя, а з іншого – виконує функцію фіксації обмежень, що враховуються вчителем при організації власної професійної діяльності. Вони дозволяють одночасно створювати, системно інтегрувати у

свідомості вчителя ментальні презентації предметно-практичної основи професійної діяльності, відображати соціально-психологічні особливості педагогічного спілкування, виявляти складові професійної самосвідомості та професійної ідентичності особистості, здійснювати аналіз власної поведінки у вимірах моральних норм та особистісної моральності. Викладачами кафедри педагогічної майстерності під керівництвом академіка І. А. Зязюна розроблена програма розвитку основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя з урахуванням онтологічних аспектів існування його суб'єктності в професійній діяльності. Навчання за програмою «Основи педагогічної майстерності» побудовано на використанні варіативних моделей педагогічної взаємодії, що враховують індивідуально-вікові особливості розвитку самосвідомості студентів та відображають базові типи психологічної взаємодії в освітньому процесі, набутті досвіду рефлексивних інверсій із позиції вчителя та з позиції учнів, його узагальнення у процесі групового обговорення, вмінь рефлексивного аналізу власних здобутків та визначення зон актуального розвитку в різних сферах професійної активності. Перевагою цієї програми є тривалість та наступність цих впливів протягом усього професійного навчання у вищому освітньому закладі, що дозволяє опанувати майбутнім вчителям технології самотворення себе як майстра педагогічної праці, розвинути систему рефлексивних процесів, що є основою його усвідомленої присутності у взаємодії з учнем.

Список використаних джерел

- Анисимов О. С. Акмеологические основы рефлексивной самоорганизации педагога: творчество и культура мышления. Автореф. дис... д-ра психол. наук / О. С. Анисимов. – М., 1994. – 86 с.
- Балл Г. О. Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно налаштованої соціальної поведінки / Г.О. Балл // Психологія і особистість. – 2015. – №2 (8). – Частина 1. – С.6-22.
- Бех І. Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2. – С. 37–44.
- Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. Тексты / А. А. Бизяева. – Псков : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.

- Буякас Т. М. Системная рефлексия и ее психотехническое обеспечение в процессе профессионального становления / Т. М. Буякас, А. В. Михеев // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2017. – №1. – С.105-117.
- Галузяк В. М. Активізація рефлексивних процесів як умова розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». – 2013. – Вип. 39. – С. 59-65.
- Ермакова Г. Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога. Автореф. дис... канд. пед. наук / Г. Г. Ермакова. – Оренбург, 1999. – 26 с.
- Желанова В. Мотивація, смислова сфера та професійна суб'єктність майбутнього педагога у контексті їх рефлексивної детермінації / В. Желанова // Компетентно зорієнтована освіта: якісні виміри : монографія ; редкол.: Хоружа Л. Л., Сисоєва С. О. – К.: Ун-т Б. Гринченка, 2015. – С.272-291.
- Зинченко В. П. Гетерогенез творческого акта: слово, образ и действие в «котле cogito»/ В. П. Зинченко // Когнитивный подход ; Отв. ред. В. А. Лекторский. – М.: «Канон+», 2008. – С. 375-434.
- Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси : ВВ ЧНУ імені Богдана Хмельницького. – 2008. – С. 404-405.
- Карпов А. В. Закономерности структурной организации рефлексивных процессов / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – №6. – С.18-28.
- Кондратьева С. В. Совершенствование рефлексивных умений студентов педвуза в процессе подготовки их к профессиональной педагогической деятельности / С. В. Кондратьева, В. А. Кривошеев // Рефлексивные процессы и творчество. – Новосибирск, 1990. – С. 115-118.
- Лефевр В. А. Рефлексия / В. А. Лефевр. – М.: Когито-Центр, 2003. – 496 с.
- Маркова А. К. Психология профессионализма. – М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 284 с.
- Марусинець М. М. Рефлексивна позиція у формуванні професійного становлення майбутнього вчителя / М. М. Марусинець // Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 8-9. – С. 93-97.
- Мирошник О. Г. Патерни рефлексивних процесів у професійній діяльності вчителя / О. Г. Мирошник // Психологія і особистість. – 2018. – №1 (13). – С.149-160.
- Мушкина И. А. Педагогическая рефлексия как основа совершенствования профессионального мастерства учителя

- (организационно-педагогический аспект) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. А. Мушкина. – М., 1999. – 152 с.
- Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат ; под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1990. – 104 с.
- Орлов А. Б. Психологические центрации в профессиональной деятельности учителя // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – 1989. – №2. – С.54-55.
- Педагогічна майстерність : Підручник ; за ред. І. А. Зязюна. 3-те вид., допов. і перероб. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
- Пискунова Е. В. Профессиональная педагогическая рефлексия в деятельности и подготовке педагога / Е. В. Пискунова // Вестник ТГПУ. – 2005. – Выпуск 1 (45). Серия: Психология. – С. 62-66.
- Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
- Похмелкина Г. Ф. Рефлетехнологии медиации в современной зарубежной практической психологии и конфликтологии / Г. Ф. Похмелкина, И. Н. Семенов // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2008. – Т.5. – № 1. – С. 121–138.
- Реан А. А. Психология педагогической деятельности / А. А. Реан. – Ижевск, 1994. – 412 с.
- Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
- Стеценко И. А. Педагогическая рефлексия : теория и технология развития : дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / И. А. Стеценко. – Таганрог, 2006. – 318 с.
- Ткач Е. Н. Социальная рефлексия учителя как условие и средство его профессионального саморазвития : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Е. Н. Ткач. – Хабаровск, 2000. – 168 с.
- Шаров А.С. О-граниченный человек: значимость, активность, рефлексия: Монография/ А.С. Шаров. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2000. – 358 с.
- Щедровицкий Г. П. Рефлексия и ее проблемы / Г. П. Щедровицкий // Рефлексивные процессы и управление. Международный научно-практический междисциплинарный журнал. – 2001. – Том 1. – №1. – С.47-54.
- Korthagen F. Linking Theory and Practice : Changing the Pedagogy of Teacher Education / F. Korthagen, J. Kessels // Educ. Res. – 1999. – Vol. 28. – №4.

Posner G. F. *Field Experience: A Guide to Reflective Teaching* / G. F. Posner. – New York, 1985.

References

- Anisimov, O. S. (1994). Akmeologicheskie osnovy reflektivnoi samoorganizatsii pedagoga: tvorchestvo i kul'tura myshleniya [Acmeological bases of the reflective self-organization of the teacher: creativity and culture of thinking]. Moscow: Rossiiskaya akademiya upravleniya [in Russian].
- Ball, H. O. (2015). Ratsiohumanistychnyi pidkhid do vyznachennia zasad tsinnisno nalashтовanoi sotsialnoi povedinky [Rational-humanistic approach to determining of the fundamentals of value-oriented social behavior]. *Psykholohiia i osobystist*. [Psychology and personality], 2(8), 6-22 [in Ukrainian].
- Bekh, I. D. (2011). Psykholohichni mekhanizmy skhodzhennia osobystosti do dukhovnykh tsinnosti [Psychological mechanisms of personality ascent to spiritual values]. *Pedahohika i psykholohiia* [Pedagogics and psychology], 2, 37-44 [in Ukrainian].
- Bizyaeva, A. A. (2004). Psikhologiya dumayushcheg ouchitelya: pedagogicheskaya refleksiya. Teksty [Psychology of the thinking teacher: pedagogical reflection. Texts]. Pskov : PGPI im. S. M. Kirova [in Russian].
- Buyakas, T. M., & Mikheev, V. A. (2017). Sistemnaya refleksiya i jeje psikhotekhnicheskoe obespechenie v protsesse profesional'nogo stanovlennya [System reflection and its psychotechnical support in the process of professional becoming]. *Vestnik Moskovskogo universiteta* [Bulletin of Moscow University], 1, 105-117 [in Russian].
- Haluziak, V. M. (2013). Aktyvizatsiia refleksyvykh protsesiv yak umova rozvytku osobystisnoi zrilosti maibutnykh uchyteliv [Activation of reflexive processes as a condition of development of a personal maturity of future teachers]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: «Pedahohika ipsykholohiia»* [Scientific notes of M. Kotsubinsky Vinnitsa State Pedagogical University. Series: "Pedagogy and Psychology"], 39, 59-65 [in Ukrainian].
- Ermakova, G. G. (1999). Pedagogicheskie usloviya razvitiya professional'noi refleksii pedagoga [Pedagogical conditions for the development of teacher's professional reflection]. (Ph. D. diss.). Orenburgskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet, Orenburg [in Russian].
- Zhelanova, V. (2015). Motyvatsiia, smyslova sfera ta profesiina sub'iektnist maibutnoho pedahoha u konteksti yikh refleksyvnoi determinatsii [Motivation, semantic sphere and professional subjectivity of the future teacher in the context of their reflective determination]. In

- L. L. Khoruzha, & S. O. Sysoieva, Kompetentno zorientovana osvita: yakisni vymyry [Competently oriented education: qualitative extinctions: monograph]. (pp. 272-291). Kyiv, un-t B. Hrynchenka [in Ukrainian].
- Zinchenko, V. P. (2008). Geterogenez tvorcheskogo akta: slovo, obraz i deistvie v «kotle cogito» [Heterogeneity of the creative act: the word, image and action in the “cogito cauldron”]. In V. A. Lektorskii, Kognitivnyi podkhod [Cognitive approach]. (pp. 375-434). Moscow: «Kanon+» [in Russian].
- Ziazium, I. A. (2008). Filosofiia pedahohichnoi dii [Philosophy of pedagogical action: Monograph]. Cherkasy: VV ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Karpov, A. V. (2006). Zakonomernosti strukturnoi organizatsii refleksivnykh protsessov [Laws of the structural organization of reflexive processes]. Psikhologicheskii zhurnal [Psychological Journal], 6, 18-28 [in Russian].
- Kondrat'eva, S. V., Krivosheev V. A. (1990). Sovershenstvovanie refleksivnykh umenii studentov pedvuza v protsesse podgotovki ikh k professional'noi pedagogicheskoi deyatel'nosti [Perfection of reflective skills of students of a teacher training university in the course of their preparation for professional pedagogical activity]. Refleksivnye protsessy i tvorchestvo [Reflexive processes and creativity]. (pp. 115-118). Novosibirsk [in Russian].
- Lefevr, V. A. (2003). Refleksiya [Reflection], Moscow: Kogito-Tsentr [in Russian].
- Markova, A. K. (1996). Psikhologiya professionalizma [Psychology of professionalism], Moscow: In-t prakticheskoi psikhologii; Voronezh: NPO «MODEK» [in Russian].
- Marusynets, M. M. (2013). Refleksyvna pozytsiia u formuvanni profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia [Reflexive position in the formation of a professional becoming of future teacher]. Hirska shkola Ukrainskykh Karpat [Mountain School of Ukrainian Carpathians]. 8-9, 93-97 [in Ukrainian].
- Myroshnyk, O. H. (2018). Paterny refleksyvnykh protsesiv u profesiinii diialnosti vchytelia [Patterns of reflective processes in the professional activity of the teacher]. Psykhohohiia i osobystist [Psychology and personality], 1(13), 149-160 [in Ukrainian].
- Mushkina, I. A. (1999). Pedagogicheskaya refleksiya kak osnova sovershenstvovaniya professional'nogo masterstva uchitelya (organizatsionno-pedagogicheskii aspekt) [Pedagogical reflection as a basis for improving the professional skill of the teacher (organizational and pedagogical aspect)]. Moscow [in Russian].
- Kulyutkin, Yu. N., Sukhobska, G. S. (1990). Myshlenie uchitelya: lichnostnye mekhanizmy i ponyatiinyi apparat [Teacher's thinking: personal mechanisms and conceptual apparatus].

- personal mechanisms and conceptual apparatus]. Moscow :Pedagogika [inRussian].
- Orlov, A. B. (1989). Psikhologicheskie tsentratsii v professional'noi deyatel'nosti uchitelya [Psychological centrations in the professional activity of the teacher]. Novye issledovaniya v psikhologii i vozrastnoi fiziologii [New research in psychology and age physiology], 2, 54-55 [in Russian].
- Ziazium, I. A. (Ed.) (2008). Pedahohichna maisternist: Pidruchnyk [Pedagogical Skills: Textbook]. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Piskunova, E. V. (2005). Professional'naya pedagogicheskaya refleksiya v deyatel'nosti i podgotovke pedagoga [Professional pedagogical reflection in the activity and training of a teacher]. Vestnik TGPU Seriya: Psikhologiya [Bulletin of TSPU. Series: Psychology], 1(45), 62-66 [in Russian].
- Pomytkin, E. O. (2007). Psykhohohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of personality], Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
- Pokhmelkina, G. F., & Semenov, I. N. (2008). Refletekhnologii mediatsii v sovremennoi zarubezhnoi prakticheskoi psikhologii i konfliktologii [Reflection technologies of mediation in modern foreign practical psychology and conflictology]. Psikhologiya. Zhurnal Vysshei shkoly ekonomiki [Psychology. Journal of Higher School of Economics], 5, 1, 121-138 [in Russian].
- Rean, A. A. (1994). Psikhologiy pedagogicheskoi deyatel'nosti [Psychology of pedagogical activity], Izhevsk [in Russian].
- Slobodchikov, V. I., Isaev, E. I. (1995). Osnovy psikhologicheskoi antropologii. Psikhologiya cheloveka: Vvedenie v psikhologiyu sub'ektivnosti. Uchebnoe posobie dlya vuzov [Fundamentals of psychological anthropology. Human psychology: Introduction to the psychology of subjectivity. Textbook for high schools]. Moscow: Shkola-Press [in Russian].
- Stetsenko, I. A. (2006). Pedagogicheskaya refleksiya : teoriya i tekhnologiya razvitiya [Pedagogical Reflection: Theory and Technology of Development].(Extended abstract of PhD dissertation). Taganrofskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut, Taganrog [in Russian].
- Tkach, E. N. (2000). Sotsial'naya refleksiya uchitelya kak uslovie i sredstvo ego professional'nogo samorazvitiya [Social reflection of a teacher as a condition and means of his professional self-development]. (Ph.D. diss.). Khabarovskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut, Khabarovsk [in Russian].
- Sharov, A. S. (2000). O-granichennyi chelovek: znachimost', aktivnost', refleksiya: Monografiya [O-Bounded Man: Significance, Activity, Reflection: Monograph]. Omsk: Izd-vo OmGPU [in Russian].

- Shchedrovitskii, G. P. (2001). Refleksiya i ieiye problemy [Reflection and its problems]. Refleksivnyye protsessy i upravlenie. Mezhdunarodnyi nauchno-prakticheskii mezhdistsiplinarnyi zhurnal [Reflexive processes and management International scientific and practical interdisciplinary journal], 1, 47-54 [in Russian].
- Korthagen, F., & Kessels, J. (1999). Linking theory and practice: changing the pedagogy of teacher education. Educ. Res, 28, 4 [in English].
- Posner, G. F. (1985). Field Experience: A Guide to reflective teaching. – New York [in English].

O. Myroshnyk

**DEVELOPMENT OF REFLECTIVE MECHANISMS OF FUTURE
TEACHER WHEN STUDYING THE COURSE “FUNDAMENTALS OF
PEDAGOGICAL SKILLFULNESS”: EXPERIENCE OF V.G. KOROLENKO
POLTAVA NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

The article gives an analysis of the psychological nature of the teacher's professional reflection and the tools of its development in the system of professional training. The pedagogical skillfulness is a complex of person's qualities that provide high level of self-organization of teacher's professional activity. Among these professional qualities the basic one is reflectivity. According to system-regulative approach teacher's reflection is a professional quality that provides functioning of regulative mechanisms of his/her professional activity in a mode of humanistic interaction with pupil. This interaction is based on teacher's awareness of boundaries of his/her and pupil's Self. Reflectivity encompasses the pattern of reflective processes that provide an integration of different psychic spheres of teacher's personality as well as a limitation of teacher's own professional activities. These patterns allow to create and simultaneously integrate in teacher's consciousness mental presentations of subject grounds of professional activity, to reflect social-psychological of pedagogical communication, to reveal constituents of the professional self-consciousness and personal identity, to analyze his/her behavior in the terms of moral norms and personal morality. The possibilities of course “Fundamentals of pedagogical skill” in the development of reflective processes that provide the subject orientation of the future teacher's professionalization are considered and the experience of its organization in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University is also discussed.

Key words: reflexive processes, professional reflection of the teacher, pedagogical skill, means of development of professional reflection of the teacher.

Надійшла до редакції 17.05.2018 р.